
СТОРІНКА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 502.2+502.1](477.7)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716-2019-3-26-28>

ЗАПОВІДНА ТА РЕКРЕАЦІЙНА СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ СОЦІОЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Малюченко І.О.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
вул. 68 десантників, 10, 54003, м. Миколаїв
imalyuchenko@gmail.com

Наведені проблеми соціоекологічної системи Кінбурнського півострова, який має умови для розвитку рекреаційного комплексу на березі Чорного моря. Проаналізовані суперечності між наявністю природних рекреаційних територій і заборонаю відпочинку на них, оскільки більшість території півострова входить до складу заповідних територій різного рангу. Подано визначення соціоекологічної системи. Кінбурнська коса – унікальний для Європи природно-територіальний комплекс давньорічкових рівнинних піщаних і приморських засоленних ландшафтів. Це екосистема, що характеризується існуванням багатьох видів рослин, грибів, тварин, серед яких багато ендемічних видів. Територія Кінбурнської коси має яскраво виражені ознаки привабливості, доступності та пристосованості для широкого рекреаційного відпочинку на узбережжі Чорного моря та Ягорлицької затоки, для культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, природничо-пізнавального, науково-освітнього, екологічного, водного, спортивно-оздоровчого, зеленого сільського туризму. Метою роботи є дослідження заповідних і рекреаційних проблем Кінбурнської коси. Визначена соціоекосистема Кінбурнської коси, що включає в себе багато компонентів, зокрема екологічну і соціальну підсистему. Екологічна підсистема складається з природних і штучних утворень. Соціальна підсистема поділяється на людські ресурси та інфраструктуру. Виконаний аналіз соціально-екологічної системи дозволяє виявити недосконалість у системі управління територіями природно-заповідного фонду й у способах забезпечення соціальних потреб жителів. Зроблені висновки щодо використання Кінбурнської коси для активного та пізнавального відпочинку. Обґрунтована проблема утилізації відходів. Виявлені недоліки у сфері поводження з відходами на заповідних і рекреаційних територіях. *Ключові слова:* заповідна територія, рекреанти, соціоекологічна система, Кінбурнська коса.

Nature reserving and recreational composition of the socio-ecological system of the Kinburn peninsula. Malyuchenko I. The problems of the socioecological system of the Kinburn peninsula, which have conditions for the development of the recreational complex on the Black Sea coast, are presented. The contradictions between the presence of natural recreational areas and the prohibition of recreation on them are analyzed, since most of the peninsula is part of protected areas of different rank. The definition of the socioecological system is given. Kinburnska Spit – unique for Europe natural and territorial complex of ancient peoples sandy and coastal saline landscapes. It is an ecosystem characterized by the existence of many species of plants, fungi, and animals, including many endemic species. The area of the Kinburnska Spit has pronounced features of attractiveness, accessibility and adaptability for a wide recreational holiday on the Black Sea coast and Yagrolitsky Bay, for cultural-cognitive, medical and recreational, natural sciences, scientific and educational, environmental, water, sporting and recreational, green rural tourism. The aim of the work is to study the conservation and recreational problems of the Kinburnska Spit. The socioecosystem of the Kinburnska spit is defined, which includes many components, in particular, the ecological and social subsystem. The ecological subsystem consists of natural and artificial formations. The social subsystem is divided into human resources and infrastructure. The analysis of the socio-ecological system performed allows to identify imperfections in the system of management of territories of the nature reserve fund and in ways of ensuring the social needs of inhabitants. Conclusions have been drawn on the use of the Kinburnska spit for active and cognitive recreation. The problem of utilization of waste is substantiated. The defects in the field of waste management in protected and recreational territories are revealed. *Key words:* protected area, recreation, socioecological system, Kinburnska spit.

Постановка проблеми. Унаслідок тимчасової втрати АР Крим постає питання про подальший розвиток рекреації на території Причорноморського регіону України. Кінбурнський півострів має майже всі умови для розвитку рекреаційного комплексу на березі Чорного моря. Але виникають суперечності між наявністю природних рекреаційних територій і заборонаю відпочинку на них, оскільки більшість території півострова входить до складу заповідних територій різного рангу.

Актуальність дослідження полягає у тому, що Кінбурнська коса – унікальний для Європи природно-територіальний комплекс давньорічкових рівнинних піщаних і приморських засоленних ландшафтів. Ця екосистема характеризується існуванням багатьох видів рослин, грибів, тварин, серед яких багато ендемічних видів. Сьогодні територія Кінбурнської коси має яскраво виражені ознаки привабливості, доступності та пристосованості для широкого рекреаційного відпочинку на узбережжі Чорного моря та

Ягорлицької затоки, для культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, природничо-пізнавального, науково-освітнього, екологічного, водного, спортивно-оздоровчого, зеленого сільського туризму. *Метою роботи є* дослідження заповідних і рекреаційних проблем Кінбурнської коси.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Соціоекологічна система (далі – СЕС), за Г.О. Бачинським [5], – це територіальна соціоприродна саморегульована система, динамічна рівновага якої повинна забезпечуватися людським суспільством. Така система є антропоцентричною внаслідок особливої ролі людства. СЕС мають дві системи саморегуляції – природну і людську, цілі яких часто не збігаються.

Ми виділяємо соціоекосистему Кінбурнської коси, що включає в себе багато компонентів, зокрема екологічну і соціальну підсистему. Екологічна підсистема складається із природних і штучних утворень. Під природними утвореннями розглядалися заповідні території Кінбурнської коси. Під штучними утвореннями розуміємо кліматичні умови.

Соціальна підсистема поділяється на людські ресурси (місцеве населення, науковців і рекреантів) та інфраструктуру (медичні пункти, житлові споруди (садиби), торговельні точки, культурні й освітні заклади, транспорт, дороги, енергетичні споруди).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кінбурнська коса як унікальне природне явище привертала увагу багатьох дослідників різних наукових галузей. Результати їх досліджень нині дають уявлення про одне з найбільш цікавих природних явищ на півдні України. Як результат, Кінбурнський півострів захищається окремими законодавчими актами України.

Заповідній справі в Україні приділяли увагу багато науковців. В.М. Давиденко [6] виклав суть і значення заповідної справи, характеристику прикордонних комплексів і арен України, класифікацію заповідних територій, подав історію заповідної справи та проблеми збереження різноманіття флори і фауни. Історію Кінбурнської коси досліджував В.О. Карпенко [9].

У роботах М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка, Д.П. Івасюка та І.В. Шульги викладені науково-методологічні, правові, організаційні, управлінські основи, на яких ґрунтується заповідна справа в Україні [8].

Для дослідження кліматичних показників були використані праці з метеорології та кліматології Г.Д. Проценка, Н.В. Максименка, О.О. Врулевської, С.М. Степаненка [15].

У ботанічних працях регіон вперше згадується в роботах Ч. Стевена та М. Срединського, які відзначають поширення в пониззі Дніпра лісової рослинності, не характерної для регіону загалом [17]. Спеціальне вивчення Нижньодніпровських арен запо-

чатковане Й.К. Пачоським, котрий детально дослідив їх флору та рослинність. Зоологічні дослідження території мають понад 150-літню історію, починаючи з ґрунтової праці з іхтіології К.Ф. Кесслера та статті з орнітології Д.А. Подушкіна [10].

Початок теріологічним, орнітологічним, герпетологічним, іхтіологічним, ентомологічним дослідженням поклали В.І. Абеленцев [1–3], Т.Б. Ардамацька [4], І.І. Коллюшев, Ю.І. Крочко, К.А. Татаринів. Пізніше їх продовжили З.В. Селюніна, Є.Г. Роман, В.М. Титар, С.В. Тарашук [11], З.О. Петрович [12; 14], І.Т. Русев, А.Ю. Непєїн [13] та інші фахівці.

Сьогодні Кінбурнську косу серед різноманіття місць відпочинку та курортів відрізняє унікальне біорозмаїття, якому вже немає аналогів у світі. Саме відсутність розвиненої системи готельних комплексів і пов'язаної з ними інфраструктури формує привабливість дикої природи Кінбурну.

Науковці О.М. Деркач, Я.І. Мовчан, М.М. Парафіло [11] та ін. займалися дослідженням не тільки природних ресурсів Кінбурнської коси, але і можливостей використання її ресурсів для відпочинку з мінімальним впливом на її територію. У їхніх працях коротко описані можливості використання Кінбурнської коси для розвитку рекреації та визначені основні поняття.

Рекреація (лат. *recreatio* – відновлення сил) – це відновлення у вільний час витрачених у процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) духовних і фізичних сил людини. Напрямками рекреації є пляжно-купальний відпочинок, спортивний, аматорський та інші види туризму, санаторно-курортне лікування та ін.

Рекреаційно-туристські ресурси – об'єкти та явища природного, природно-антропогенного та соціального походження, які використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних центрів, їх спеціалізацію й економічну ефективність.

Рекреаційні ресурси Кінбурнського півострова представлені водами Чорного моря, Ягорлицької затоки, Дніпровського лиману та ряду озер, що мають (особливо біля Ковалівки) цінні лікувальні грязі. Довжина бальнеологічних лікувальних пляжів на узбережжі Чорного моря сягає 23 км.

Розвиток рекреації повинен бути збалансованим, завдавати мінімальної шкоди природі й обов'язково враховувати потреби місцевого населення. Саме таким принципам відповідає «екологічний» і сільський «зелений» туризм [6].

Аргументи для місцевого населення щодо участі у прийнятті рішень стосовно перспектив розвитку рекреації на косі, вибору «зеленого» туризму замість будівництва курорту: працевлаштування й отримання прибутку як організаторами туризму, а не як обслуговуючим персоналом; підвищення рівня життя і добробуту сім'ї; участь у прийнятті рішень

щодо розвитку сільської громади; вирішення соціальних питань; контроль над стихійним забрудненням; підтримка коси постійно рекреаційно привабливою для відвідувачів.

Новизна. Системний підхід дозволив виконати аналіз соціально-екологічної системи Кінбурнського півострова в комплексі. Виконаний аналіз соціально-екологічної системи дозволив виявити недосконалість у системі управління територіями природно-заповідного фонду та у способах забезпечення соціальних потреб жителів.

Методологічне або загальнонаукове значення. Соціоекологічна система Кінбурнського півострова включає заповідну та рекреаційну складові частини, які поділяються на екологічні та соціальні підсистеми. Екологічна підсистема включає природні та штучні утворення. До природних утворень належать заповідні території півострова.

Соціальна підсистема Кінбурнського півострова поділяється на людський фактор та інфраструктуру. Людський фактор складається з місцевого населення, мешканців тимчасового перебування, рекреантів, науковців.

На території Кінбурнської коси розташовані чотири населені пункти, три з яких – Покровка, Покровське, Василівка – за адміністративним поділом належать до Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області, а також одне село Геройське – в межах Херсонської області.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на території Покровської сільської ради (села Покровка, Покровське, Василівка) проживають 798 осіб, що складає 78% порівняно з кількістю населення станом на 1987 р. (853 особи). У 2011 р. кількість населення складала 825 осіб, а за 2005 р. – 842. Це вказує на тенденцію до зменшення кількості населення (за даними державної статистики м. Очакова). На території Геройської сільської ради проживає 629 чоловік. Така тенденція зумовлена недостатністю робочих місць, непридатністю землі для обробки. У всі часи населення Кінбурнського півострова отримувало дохід із навколишнього середовища завдяки рибальству, збиранню грибів, лікарських трав і ягід, останні десятиліття – прибуток від рекреантів, зокрема тимчасово здаючи в оренду житлові приміщення. Сьогодні через надмірне антропогенне навантаження багатство природних ресурсів невпинно зменшується, особливо це відображається на рибних запасах [16].

Переважає група населення віком 30–55 років, що складає майже 50%. Майже 30% – населення віком від 18 до 30 років, приблизно 15% – до 18 років, останні 15% – віком від 60 років.

Середній вік населення на 1987 р. склав 44,8 роки, сьогодні – 42,2 роки, у цих селах проживає 99 дітей, що складає 13,3% від всього населення, з них 63 (8,5%) навчаються у школах. Статевий склад населення такий: жінки – 368 (49,5%), чоловіки – 376 (50,5%).

Паралельно з процесом зменшення чисельності місцевих жителів проходить процес збільшення числа тимчасових відпочивальників – людей, які мають садиби, але проживають не повний рік, а переважно в теплий період. За даними Покровської сільської ради, за 2014 р. кількість населення без реєстрації складає 487 чол., порівняно з 1987 р. це на 272 особи більше [16].

Останнім часом кількість тимчасових відпочивальників збільшується, отже, збільшується кількість дач і садиб і навантаження на природні об'єкти півострова. Рекреанти приїждять на власному транспорті, зокрема на приватних автомобілях із повним приводом, тим самим прокладаючи щороку нові дороги. Це уже призвело до зменшення кількості рослинності та до т. зв. спустелювання, яке впливає на тваринний світ. Завдяки своєму вдалому географічному розташуванню Кінбурнська коса у достатній кількості має земельні ділянки, придатні для активного відпочинку, оздоровчо-пізнавальної рекреації тощо.

Рекреаційні ресурси Кінбурнської коси можна розділити на дві групи: природні рекреаційні ресурси (земельні та водні ресурси, рельєф, клімат, рослинний і тваринний світ, парки та заповідники, унікальні природні ландшафти та ін.); культурно-історичні рекреаційні ресурси (історичні, археологічні, культурні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного та народного мистецтва тощо).

Особливо сприятливі умови склалися на території найбільш вузької частини Кінбурнського півострова – Кінбурнської стрілки. Довга, звивиста і витягнута територія прибережних пісків, дуже динамічна внаслідок відкладання твердого матеріалу річкових наносів з одного боку та розмивання берега – з іншого. Це улюблене місце відпочинку шанувальників орнітологічного туризму.

Кліматичні умови впливають на кількість рекреантів півострова. За нашими власними спостереженнями, кількість відпочиваючих також змінюється залежно від місяця та днів тижня. Кількість рекреантів у червні менша, ніж у липні та серпні.

Основними проблемними питаннями усієї рекреаційної зони є: відсутність на території легалізованих об'єктів для поводження з відходами; обмежені запаси питної води гарантованої якості; відсутність сонцезахисних місць; відсутність чергових медпрацівників на території пляжу; відсутність об'єктів стаціонарної інфраструктури водопостачання, водовідведення й енергопостачання.

Однією з проблем на території Кінбурнської стрілки є поводження з твердими побутовими відходами. Тому працівники парку встановили спеціальні контейнери окремо для скляних, пластикових та органічних відходів. Зібране сміття відправляється катером до м. Очакова.

У рекреаційній зоні на Кінбурнській косі є приватні бази відпочинку, готелі. Всі вони займають

різну територію та мають різну кількість місць, але виконують дві функції – відпочинку і реабілітації. За останні кілька років кількість баз відпочинку збільшилася у рази.

Інфраструктура півострова складається із житлових будинків, садиб, медичних пунктів, торговельних точок, культурних закладів, закладів освіти транспорту, доріг, енергетики.

Дослідження соціально-екологічної системи Кінбурнської коси виявило ряд проблем: хаотичне прокладання доріг; поведження зі стічними відходами; забруднення берегової лінії твердими побутовими відходами; недоліки в системі організації відпочинку; конфлікт між місцевим населенням і заповідною територією.

Відсутність твердого покриття на півострові призведе до хаотичного прокладання доріг автотранспортом, як наслідок – до руйнування ділянок цілинного степу, а також до загибелі багатьох рідкісних видів рослин і тварин.

Однією з найважливіших залишається проблема утилізації відходів. Внаслідок збільшення кількості відпочиваючих збільшуються і побутові стоки. Побутові стоки проходять лише механічне очищення, а то й взагалі просто скидаються в заповідні акваторії. Наявні готелі майже не обладнані очисними спорудами, забруднюючі речовини, неочищені скиди від душових кабін, кухонь, туалетів просочуються у ґрунт через вигрібні ями, створюючи таким чином ризик для забруднення ґрунтових вод. Саме ґрунтові води є основним джерелом питного водозабезпечення як місцевого населення, так і тимчасових відпочиваючих. Особливу увагу варто приділяти приватним міні-готелям, котрі за останні 5 років збільшуються і в кількості, і в об'ємі.

Проблема утилізації твердих побутових відходів у населених пунктах не вирішена. На півострові не обладнані сміттєзвалища. Зі збільшенням кількості рекреантів збільшується кількість сміття, в т. ч. неорганічного походження, яке потребує утилізації, а централізованої системи видалення відходів на

Кінбурні немає. Усе сміття місцевим мешканцям доводиться спалювати, що призводить до забруднення атмосферного повітря і є шкідливим для їх власного здоров'я.

Гострою проблемою залишається забруднення прибережних територій із водних об'єктів. З одного боку Кінбурнський півострів омивається Дніпро-Бузьким лиманом, у який потрапляють тверді побутові відходи від інших населених пунктів, зокрема з міста Миколаєва. Основними забруднювачами прибережних територій півострова є пластик і поліетилен.

Головні висновки.

1. Сучасна ситуація з Кримським півостровом дає змогу використовувати Кінбурнську косу для подальшого активного та пізнавального відпочинку. Унікальність півострова полягає в тому, що він з обох боків омивається морем і лиманом, тобто автомобільний шлях пролягає тільки через Херсонську область. Відсутність твердого покриття на півострові призвело до хаотичного прокладання доріг, як наслідок – до руйнування ділянок цілинного степу і загибелі багатьох рідкісних видів рослин і тварин.

2. Однією з найважливіших проблем залишається проблема утилізації відходів. Наявні готелі майже не обладнані очисними спорудами, забруднюючі речовини, неочищені скиди від душових кабін, кухонь, туалетів просочуються у ґрунт через вигрібні ями, створюючи таким чином ризик для забруднення ґрунтових вод.

3. Є недоліки у сфері поведження з відходами на заповідних і рекреаційних територіях. Відсутність можливості постійно прибирати берегову лінію Дніпро-Бузького лиману призвело до того, що кількість пластику та поліетилену щороку збільшується.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у вдосконаленні системи управління на півострові, збільшенні використання природної можливості півострова для тимчасових рекреантів і місцевого населення з дотриманням вимог екологічного законодавства.

Література

1. Абеленцев В.І., Попов Б.М. Ряд Рукокрыли, або Кажани – Chiroptera. *Фауна України*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. Т. 1. Вип. 1. С. 229–446.
2. Абеленцев В.И., Колюшев И.И., Крочко Ю.И., Татаринов К.А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. *Сообщ. 1. Вестник зоологии*. 1968. Т. 2. № 6. С. 59–64.
3. Абеленцев В.И., Колюшев И.И., Крочко Ю.И., Татаринов К.А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. *Сообщ. 2. Вестник зоологии*. 1969. Т. 3. № 2. С. 20–24.
4. Ардамацкая Т.Б. Редкие и исчезающие птицы Черноморского государственного заповедника АН УССР и сопредельных территорий. *Редкие птицы Причерноморья*. Киев – Одесса : Лыбидь, 1991. С. 54–69.
5. Бачинський Г.О. Основи соціоекології : навчальний посібник. Вища шк., 1995. 238 с.
6. Врублевська О.О., Катеруша Л.Д., Гончарова Л.Д. Кліматологія : підручник / Одес. держ. екол. ун-т. Одеса : Екологія, 2013. 343 с.
7. Давиденко В.М. Заповідна справа : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во МФНАУКМА, 2002. 140 с.
8. Іванюк Д.П., Шульга І.В. Управління природоохоронною діяльністю : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2007. 368 с.
9. Карпенко В.О. Кінбурнська коса : нарис. Одеса : Маяк, 1977. 48 с.
10. Кесслер К.Ф. Путешествие с зоологической целью к северному берегу Черного моря и в Крым в 1858 году. Киев : Унив. тип., 1860. 248 с.

11. Кінбурн: Перспективи збалансованого розвитку. Серія : Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі / С.В. Тарашук, Г.В. Коломієць, О.М. Деркач, Я.І. Мовчан, І.І. Мойсієнко, М.М. Парафіло, О.С. Абдулоєва / під. ред. Г.В. Коломієць. Київ : Громадська організація «Срібна чайка», 2008. 48 с.
12. Кінбурнській півострів / В.М. Давиденко, С.О. Потапчук, З.Й. Петрович, Г.В. Воротинцева. Миколаїв, 2004. 41 с.
13. Непеін А.Ю., Непеїна Г.В. Сколії (Scoliidae, Hymenoptera) Національного природного парку «Білобережжя Святослава» та їх екологічні особливості. С. 45–47.
14. Петрович З.О., Редінов К.О. Рідкісні види птахів в регіональному ландшафтному парку «Кінбурнська коса». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Біологія*. 2008. Вип. 23. С. 100–104.
15. Проценко Г.Д. Метеорологія та кліматологія. Київ : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2007. 265 с.
16. Статистичні дані Покровської сільської ради / Відділ статистики м. Очакова.
17. Уманець О.Ю. Еколого-ценотична характеристика флори піщаних масивів Лівобережжя Нижнього Дніпра та її генезис : автореф. дис. ... канд. біол. наук. Київ, 1997. 19 с.